

Ishak Fakih Camii'nin planı

için araştırmacıların dikkatini çekmemiştir.

İshak Fakih Külliyesi bünyesindeki yapıların nisbetleri mütevazidir. II. Yâkub Bey'in beyliğini Osmanlılar'a devrettiği geçiş döneminde her iki saltanata hizmet ettiği anlaşılan bânisinin düzenlemiş olduğu vakfiyeye aynen uyan yapılarıyla mimarlık tarihinde üzerinde durulması gereken bir külliye'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 23, 28, 119, 278; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 109; Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, Kütahya 1964, s. 24-25; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 519; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1303-1429)*, Ankara 1974, s. 131, 150-154; ek 13; a.mlf., XVI. *Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Erzurum 1980, s. 106; Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi-Bir Deneme", *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1982, s. 304-316.

ARA ALTUN

İSHAK HOCASI

(ö. 1120/1708)

Âlim, şair ve hattat.

Asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Aydın'ın Sobuca köyünde doğdu. Kaynaklarda Aydın'ın Güzelhisâr-ı Aydın veya Aydın Güzelhisârı şeklinde geçmesi sebebiyle bazı araştırmacılar doğum yerini yanlış olarak Aydın'ın Güzelhisâr kazası, bazıları da Memenen'in kuzeyindeki Güzelhisâr şeklinde kaydetmişlerdir. Babası Hayreddin Efendi'nin yanında başladığı öğrenimini Şirvan'da Ni'metullahzâde Efendi'den ta-

mamladı ve ondan icâzet alarak Bursa'ya gitti. Bu şehirde büyük itibar gördü. Uzun süre İran'da kaldığı için ilk zamanlar Acem Ahmed Efendi diye anıldı. Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tezkirecisi İshak Efendi'nin özel hocası olunca İshak Hocası adıyla şöhret buldu. Sadrazam Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa paşaların hizmetinde bulundu. Fâzıl Mustafa Paşa kendisini İstanbul'a davet ederek Anadolu muhasebecisi yaptı ve beraberinde Belgrad seferine götürdü. Sadrazamın şehid olması üzerine (1102/1691) Bursa'ya döndü. Yıldırım, İshak Paşa, Hudâvendigâr ve Murâdiye (Bursa) medreselerinde müderrislik yapan İshak Efendi Rebülevvel 1103'te (Aralık 1691) müsile-i Sahn, 1107'de (1696) Sahn müderrisi oldu (Şeyhî, II-III, 301). 1703'te getirildiği Bursa Murâdiye Medresesi müderrisliği sırasında 10 Şâban 1120'de (25 Ekim 1708) vefat etti. Sârban Şeyh Mehmed (Deveciler) Mezarlığı'nda Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin kabri yanına defnedildi. Ölümüne, "Eyledi Ahmed Efendi ravza-i adni makâm" (mücevher): "Eyleye medrese-i cennet-i ulyâda makâm" mısralarının yanı sıra şiirde Vâkıf mahlasını kullanan oğlu müderris Hocazâde Mahmud Efendi tarafından da, "Ref' edip iki elim fevtine târîh dedim / Vâlidim Hâce Efendi ede adni menzil" beytiyle tarih düşürülmüştür.

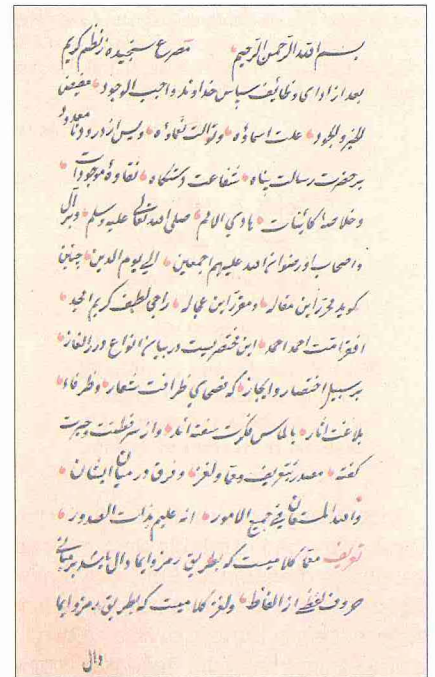
İshak Hocası, Bursa'da Halvetiyye tarikatının önemli şeyhlerinden Niyâzî-i Mîsrî'nin dergâhına devam ederek ona intisap etmiş, Nefeszâde İsmâil Efendi'den hat meşkederek ta'lik, tevkî' ve siyâkat başta olmak üzere sülûs ve nesih'te meşhur isimler arasında yer almıştır. Her ramazanda nesih hattıyla bir mushaf yazıp Bursa'da selâtin camilerine vakfettiği kaydedilmektedir. Ayrıca onun çeşitli vesilelerle yazdığı edebî mektuplarını (münşeât) bir araya topladığı nakledilir.

Eserleri. Astronomi, edebiyat, tefsir, hadis, kelâm, mantık gibi alanlarda telif, tercüme, hâşiye ve ta'lik şeklinde manzum ve mensur birçok eseri bulunan İshak Hocası'nın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Risâle fi'l-amel bi'r-rub'i'l-mukantarât (Risâle-i İrtifa')*. Türkçe olan eserde astronomiyle ilgili aletlerin nasıl kullanılacağına dair bilgi verilmiştir. İshak Efendi adına yazıldığı için *İshâkriyye* adıyla da bilinen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları vardır (Esad Efendi, nr. 3536; Fâtih, nr. 5319; Lâleli, nr. 2727). 2. *Risâle ma'mûle fi beyâni'z-zilli ve tahdidi'l-cihât ve ta'yîni semti'l-kible bi'd-*

dâireti'l-Hindiyye (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3536; Fâtih, nr. 5319; Lâleli, nr. 2727). 3. *Şerhu dâ'ireti'l-Hindiyye. Osmanlı Müellifleri'nde yanlışlıkla Dâire-i Hendesiyye Şerhi* olarak kaydedilen eser (I, 233), kible tayininde kullanılan dâire-i Hindiyye hakkında bilgi veren Arapça iki varaklık küçük bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5366). 4. *Vahdetnâme-i Âlem-engîz*. Divan şiiri diliyle kaleme alınan 2918 beyitlik eser astronominin yanı sıra tarih konularını, peygamber kıssalarını ve yer yer dinî-tasavvufî öğütleri ihtiva etmektedir. Büyük bir kısmı Türkçe, pek azı Farsça olan eser *Vahdetnâme* adıyla basılmıştır (İstanbul 1302). 5. *Şandûkatü'l-ma'ârif*. Muamma ve lugazdan bahseden Farsça bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Ayasofya, nr. 4813/2; Hacı Mahmud Efendi, nr. 3647). 6. *Manzûme-i Akâid*. "Emâlî" ve "Nüniyye" kasideleri tarzında yazılmış Türkçe bir eserdir (İstanbul 1284). 7. *Tercüme-i Mukaddimetü'l-edeb*. Zemahşerî'nin lugata dair eserinin tercümesi olup *Aksa'l-ereb fi terceme-ti Mukaddimetü'l-edeb* (İstanbul 1313) adıyla basılmıştır (bk. AKSA'İ-EREB).

İshak Hocası'nın ayrıca, Tirmizî'nin *Şemâ'ilü'n-nebî'sine Akvemü'l-vesâil fi*

İshak Hocası'nın *Şandûkatü'l-ma'ârif* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4813/2)

tercemeti's-Şemâil adlı tercüme ve şerhiyle (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 272; Lala İsmâil, nr. 26; Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 75) Fâzıl Ahmed Paşa'nın isteği üzerine derlediği kırk hadisin (*Tercüme-i Hadis-i Erbaîn*) tercüme ve şerhi (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 473; Ayasofya, nr. 4813), Beyzâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr fi'l-kelâm*'ı ve Mîr Ebû'l-Feth'in âdâb-ı münâzaraya dair eserine hâşiyesi (Belîğ, s. 415; Şeyhî, II-III, 301), Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'* (a.g.e.ler, a.y.ler), Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39) ve Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manîk* (a.g.e.ler, a.y.ler) adlı eserlerine ta'likâtı bulunmaktadır. Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hâce mahlasını kullanan İshak Hocası'nın mecmualarda kalmış pek çok gazel, kaside ve lugazı da vardır (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Esad Efendi, nr. 3785; Fâtih, nr. 4101). H. Nihal Atsız, asıl adının Ahmed Rızâî olduğunu söylüyorsa da (bk. bibl.) kaynaklarda onun Rızâî nisbesine rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safâî, *Tezkire*, İSAM Ktp., nr. 5633, vr. 28^a-29^a; Belîğ, *Güldeste*, s. 411-417; Şeyhî, *Vekâ-yiu'l-fuzalâ*, II-III, 32, 301-303, 586, 613; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 113-116; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 95-96; *Sicill-i Osmânî*, I, 236; *Osmanlı Müellifleri*, I, 232-233; Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 458-459; Halûk İpekten v.dğr., *Tezki-relere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 16-17, 518; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, s. 372-376; Ali Canip [Yöntem], "İshak Hocası Ahmed Efendi", *HM*, sy. 67 (1928), s. 283-284 (aynı yazı için bk. *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* [haz. Ahmet Sevgi – Mustafa Özcan], İstanbul 1996, s. 138-143); H. Nihal Atsız, "İshak Hocası veyâ Ahmed Rızâî", *TA*, XX, 232.

REŞAT ÖNGÖREN

İSHAK b. HUNEYN

(إسحاق بن حنين)

Ebû Ya'kûb b. Huneyn
b. İshâk el-İbâdî
(ö. 298/910)

Eski Yunan felsefe ve biliminin
İslâm dünyasına geçişine
katkıda bulunan
Nestûrî mütercim ve hekim.

215 (830) yılı civarında doğdu. Aslen Hîreli olan İbâd isimli bir Nestûrî Arap kabilesine mensuptur. Eğitimi büyük ölçüde ünlü bir hekim, mütercim ve filozof olan babası Huneyn b. İshâk'a borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat'ta yoğun

olarak tercüme faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir ortamda yetişti. Yunanca, Süryânîce ve Farsça öğrendi. Câlî'nûs'tan yaptığı tıp tercümelerinde babasına yardım etti. İbnü'n-Nedîm, onun Arapça'ya hâkimiyetinin babasından daha ileri derecede olduğunu söyler. Bilgisi ve kültürü yanında edebî zevki de olan seçkin kişiliği sayesinde Halife Mu'temid-Alellah, Mu'tazid-Billâh ve Müktefî-Billâh ile Mu'tazid'in veziri Kâsım b. Ubeydullah'ın dostluğunu kazandı, saray hekimliği yaptı. Beyhakî, onu Müktefî'nin nedimi ve müneccimi diye tanıtır ayrıca iyi bir müslüman olarak takdim ederse de ihtidâ ettiğine dair bilgi diğer kaynaklarca teyit edilmemiştir. Özellikle hayatının sonlarına doğru Kâsım b. Ubeydullah'ın en yakın sırdaşı oldu (İbnü'n-Nedîm, s. 343; İbnü'l-Kıftî, s. 80). Çağının birçok ilim ve fikir adamı gibi İshak b. Huneyn de şiirle meşgul olmayı sever ve kendisi de şiir yazardı (bazı şiirleri için bk. İbn Ebû Usaybia, s. 275); ayrıca ona edebî ve hikemî mahiyette sözler de nisbet edilir. Fakat İshak şöhretini tercümedeki başarısıyla kazanmıştır. İshak b. Huneyn felç olarak Rebîülevvel veya Rebîülâhîr 298'de (Kasım - Aralık 910) Bağdat'ta öldü.

İshak b. Huneyn babasının etrafında oluşan tercüme grubunun en aktif üyelerindedir. Ancak tıp konusundaki eserlerin çevirisine fazla ilgi göstermemiş, bu tür çevirileri grubun diğer üyelerine bırakarak kendisi başta felsefe, matematik ve astronomi olmak üzere başka alanlara ağırlık vermiştir. Yunanca'dan Süryânîce'ye ve daha çok Arapça'ya yaptığı bu çevirilerinde, ona babası Huneyn ile aynı tercüme grubunun üyeleri olan halasının oğlu Hubeyş b. Hasan el-A'sem ve İsâ b. Yahyâ'nın yardımcı oldukları, Sâbit b. Kurre'nin de onun yaptığı çevirileri gözden geçirdiği belirtilmektedir.

Eserleri. İshak b. Huneyn'in kendi te-lifleri daha çok tıp ve eczacılık alanlarındadır. Bunlardan *Târîhu'l-eṭṭebbâ'* ve *l-felâsife*, eski Yunan tabiplerinin biyografisine dair Arapça olarak yazılmış ilk eser kabul edilir. Müellif, Vezir Kâsım b. Ubeydullah'ın isteği üzerine yazdığını bildirdiği eserde Yahyâ en-Nahvî'nin aynı konudaki bir çalışmasından yararlandığını belirtmektedir. Kitap, başlangıç döneminde tıp ilminin din ve felsefe tarihiyle olan ilişkisini tesbit etmek üzere yapılmış ilk inceleme denemesi özelliğini taşır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 691) kayıtlı mecmua içindeki nüshası (vr. 125^a-128^a) Franz

Rosenthal tarafından bir tanıtma yazısı ve İngilizce çevirisiyle birlikte neşredilmiştir (*Oriens*, VII [1954], s. 61-71). Kitabın diğer bir neşrini de Fuâd Seyyid gerçekleştirmiştir (Beyrut 1405/1985). Eser İbn Cülcül'ün kaynaklarındandır. İshak b. Huneyn'in diğer bazı çalışmaları da şunlardır: *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede 'ale'l-hurûf*, *Mârifetü'l-bevl*, *Kitâbü'l-Künnâs el-laṭif*, *el-Muhtaşar fi't-ṭib*, *el-Edviyetü'l-mevcûde bi-küllî mekân*, *Kitâbü't-Tiryâk*, *Âdâbü'l-felâsife ve nevâdirühüm*. *Kitâbü'n-Nefs* de ona nisbet edilerek Ahmed Fuâd el-Ehvânî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1950).

İshak b. Huneyn'in yaptığı tercümelerden bazıları da şunlardır: Aristo'nun *Kitâbü'l-Maḳûlât*, *Kitâbü'l-İbâre* (babasının Süryânîce çevirisinden Arapça'ya); *I. Analitikler* (bir kısmını babası, bir kısmını da kendisi çevirmiştir); *II. Analitikler* (Süryânîce'ye); *Kitâbü Mevâzî'l-cedel* (Süryânîce'ye); *Kitâbü'l-Haṭâbe*, *Kitâbü'l-Kevn ve'l-fesâd*, *Kitâbü'n-Nefs*, *Kitâbü'l-Ahlâk* adlı eserleriyle *Metafizika*'nın "küçük a" bölümü; Eflâtun'un *Sofistler*'i; Öklid'in *Kitâbü'l-Uşûl*, *Kitâbü'l-Menâzir* ve *Kitâbü'l-Mu'tayât*; Batlamyus'un *el-Mecisti*, Archimedes'in *el-Küre ve'l-üşuvâne*, Menelaos'un *el-Eşkâlü'l-kürriyye*, Autolicus'un *Kitâbü'l-Küreti'l-müteharrike* başlıklı eserleri (te-lif ve tercümeleriyle bunların yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. Brockelmann, I, 207; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 198-199; Sezgin, III, 268; V, 273; Ferîd Vecdî, I, 268). Ayrıca Grek kültürüne ait felsefî mahiyette özdeyişlerin toplandığı *Nevâdir felsefiyye* başlıklı bir tercümesi yayımlanmıştır (nşr. Selâhaddin Abdullah, *MMMA*, XLII/2 [Kahire 1988], s. 65-108).

BİBLİYOGRAFYA :

İshak b. Huneyn, *Târîhu'l-eṭṭebbâ'* (nşr. Franz Rosenthal, *Oriens* içinde), VII (1954), s. 61-71; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 55-60; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 343; Beyhakî, *Teimme*, Dimaşk 1365/1946, s. 18-19; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 80; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, s. 274-275; Brockelmann, *GAL*, I, 207; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 198-199; Sezgin, *GAS*, III, 268; V, 273; Ferîd Vecdî, *DM*, I, 268; Nabil Shehaby, "İshâq ibn Hunayn", *DSB*, VIII, 24-26; Mahmud Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 89, 95, 98, 102, 107, 118, 155, 192, 231-232, 263; Kemâl es-Sâmerrâî, *Muhtaşaru târihi't-tıbbi'l-Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 459-462; H. Suter, "İshak", *IA*, V/2, s. 1075; G. Strohmaier, "İshâq b. Hunayn", *El'* (Fr.), IV, 115; Muhammed Ali Mevlevî, "İshâq b. Huneyn", *DMB*, VIII, 232-235.

HASAN KÂTIPOĞLU – MUSTAFA ÇAĞRICI